

Halpuz (2000): 51-63

IV. Evropská politika od Janova po Locarno

Evropskou politiku první poloviny dvacátých let charakterizovalo mocenské soupeření mezi Francií a Velkou Británií, dočasné vyřazení Německa a Sovětského Ruska, absence Spojených států, které se - přes původní Wilsonovy představy - vrátily ke kontinentálnímu izolacionismu a konečně i neuspokojené ambice Itálie. „Velkou válku“ vystřídala razantní hospodářská krize a vítězové i poražení se jen s obtížemi vyrovnávali s novými podmínkami mírového času. Francouzská snaha o vyplnění geopolitického vakua ve střední Evropě sice rozšířila její bezpečnostní předpolí o Polsko a státy Malé dohody, ale souběžně vyvolala nesouhlas Velké Británie, jejíž představa o organizaci prostoru mezi poraženým Německem a Sovětským Ruskem byla zcela odlišná. Úsilí Londýna o vytvoření životaschopného ekonomického celku se stabilním trhem mělo alespoň částečně kompenzovat ztrátu habsburské monarchie. Proto se Británie také více orientovala na Maďarsko a Rakousko, přičemž uvažovala i o možné federaci obou států. Obtížně konstruovanou architekturu poválečné politické scény zásáhlo i sblížení ostrakizovaných páriů - Německa a Sovětského Ruska, které spojil odpor vůči versailleskému systému. Ostatně, jeho ještě ne zcela upevněnými základy otřásla také krize v Porúří a částečnou stabilizaci přináší až uzavření Rýnského garančního paktu ve švýcarském Locarnu.

Janovská konference a Rapalská smlouva

Koroze britsko-francouzského svazku se výrazně projevovala ve vztahu obou mocností k Německu a Sovětskému Rusku. Francie odmítala jakékoli koncese Německu, tvrdě vyžadovala plnění reparačních závazků a případné jednání s Ruskem podmiňovala splácením jeho předválečných i válečných dluhů. S podezřením sledovala vstřícné přístupy Velké Británie vůči Berlínu a skepticky hodnotila i její snahu o sanaci ruského trhu. Londýn prosazoval ukončení hospodářské blokády sovětského režimu a již v březnu 1921 uzavřel s Moskvou obchodní dohodu. Ještě v témže roce následovali britský příklad Norové a Italové. Sověti pozorně sledovali tyto disharmonické tóny v dohodové politice a byli připraveni je využít ve svůj prospěch. S tímto cílem byla koncipována i nota lidového komisariátu zahraničí z 28. října 1921, která byla adresována vládám Velké Británie, Spojených států, Francie, Itálie a Japonska a v níž Kreml vyjádřil svou ochotu uznat za určitých podmínek předválečné dluhy carského Ruska. V této souvislosti navrhl svolat mezinárodní konferenci,

jež by posoudila věřitelské nároky mocností a připravila by i opožděné začleňování Sovětského Ruska do versailleského systému.

O této iniciativě jednala Nejvyšší rada Dohody na schůzce v Cannes v lednu 1922. Lloyd George inicioval přípravu širokého hospodářského fóra, které by mělo diskutovat o obnovení ekonomické stability v Evropě, a to i za účasti zástupců Sovětského Ruska, Německa, Rakouska, Maďarska a Bulharska. Rada souhlasila a za místo setkání zvolila italský Janov. O tomto výsledku byla Moskva informována prostřednictvím Říma již 7. ledna 1922 a lidový komisař zahraničí G. V. Čičerin (1872-1936) o den později pozvání přijal.

Lloyd George zajistil francouzský souhlas s konáním summitu v Janově tím, že nabídl pařížské vládě Aristida Brianda (1862-1932) britskou vojenskou pomoc proti nevyprovokovanému německému útoku. V průběhu jednání v Cannes však francouzská poslanecká sněmovna vyslovila Briandovi nedůvěru a předsedou nového kabinetu se stal zastávce tvrdé linie Raymond Poincaré (1860-1934). Ten také zaslal počátkem února do Londýna memorandum o změně francouzského vztahu vůči proponovanému setkání v Janově. V něm jednoznačně vymezil stanovisko Paříže: „Přesně dodržovat všechny smlouvy versailleského systému, žádné ústupky v otázce německých reparací, bezvýhradné uznání všech dluhů současnou ruskou vládou, odložení konference přinejmenším o tři měsíce.“ V témže smyslu se vyslovili i věřitelé Ruska, kteří od poloviny února zasedali ve městě nad Seinou. Lloyd George, pokud nechtěl vážně ohrozit svou politickou koncepci, musel s Francií uzavřít kompromis. Z témat janovské konference byla vyloučena otázka případné revize německých reparací a také účast Sovětského Ruska na plánovaných rozhovorech o hospodářské rekonstrukci poválečné Evropy, neměla znamenat jeho uznání de iure.

Také Moskva se připravovala. Podle Leninových pokynů měla sovětská delegace vystupovat v Janově především jako obchodní partner, zdržet se jakékoli komunistické propagandy a v politických diskusích prosazovat pouze obecně pacifistické návrhy na řešení mezinárodních sporů. Od dlužního břemene byly odděleny válečné dluhy, které - podle Čičerinovy interpretace - mohly být vyrovnány z reparací, neboť podle 116. paragrafu versailleské smlouvy mělo i Rusko obdržet od Německa značnou finanční částku. Daleko složitější byla otázka předválečných dluhů, jejichž úhrn dosáhl výše 4,5 miliardy zlatých rublů. Vzhledem ke skutečnosti, že na těchto půjčkách byla zainteresována především francouzská střední vrstva, uvažovala sovětská vláda o jejich možném splácení, ovšem výměnou za obecné uznání nároků na odškodnění za zahraniční intervenci v letech občanské války.

Na konferenci ministrů zahraničí pobaltských republik se sovětskou delegací

v Rize byl dohodnut společný postup při nadcházejícím jednání. S obdobným cílem přijel Čičerin 1. dubna 1922 do Berlína. Němcům navíc navrhl oboustrannou rezignaci na vzájemné pohledávky, ale jak kancléř Josef Wirth (1879-1956), tak ministr zahraničí Walther Rathenau (1867-1922) tuto možnost ještě odmítli a Sověti dosáhli pouze dohody o kontaktu obou delegací v Janově.

Německo-sovětské vztahy měly již v této době specifický rozměr. Vlivný představitel Reichswehru generál Hans von Seeckt usiloval o spolupráci s Rudou armádou a také sekční šéf ministerstva zahraničí von Maltzan zamýšlel s pomocí Sovětského Ruska čelit nejen tlaku Dohody, ale hodlal oslabit i účinnost mírové smlouvy. Společným protivníkem bylo rovněž Polsko. O modalitách politicko-hospodářské kooperace na bázi vzdoru vůči versailleskému systému jednal v Berlíně v lednu 1922 člen ÚV VKS (b) a přední exponent Kominterny Karel Radek (1885-1939). Rozhovory se týkaly možného navázání diplomatických styků, polské otázky, podpory negativního stanoviska Moskvy vůči připravovanému mezinárodnímu finančnímu konsorciu - Rusové se v této záležitosti obávali jeho případného protisovětského zaměření - a žádosti o poskytnutí německého úvěru bolševické vládě. Přestože Radkova sondážní mise ještě nedosáhla konkrétního výsledku, nesporně usnadnila pozdější uzavření dohody v Rapallu. Od léta 1920 probíhaly i tajné kontakty mezi Reichswehrem a Rudou armádou, jejichž cílem bylo vytvoření dostatečného prostoru pro eliminaci negativních důsledků příslušných článků versailleské smlouvy, které omezovaly německou zbrojní výrobu.

Konference v Janově byla zahájena 10. dubna 1922 a záhy bylo zřejmé, že klíčovým tématem vrcholného setkání bude otázka ruských dluhů. Tzv. Londýnské memorandum z konce března sice Rusům přiznalo právo na německé reparace, ale na druhé straně od Sovětů požadovalo bezvýhradné uznání všech dluhů bývalých vlád, vyplacení adekvátní náhrady za znárodněný majetek cizích státních příslušníků a zrušení monopolu zahraničního obchodu. Čičerin si vyžádal čas pro detailní studium memoranda a pro nutné konzultace se svou vládou, ale současně naznačil, že Moskva zřejmě odmítne cokoliv platit, pokud nebudou uznány její protinároky. Mezitím se v konferenčních kuloárech šířily pověsti o brzkém uzavření protiněmecké dohody mezi Sovětským Ruskem a Západem, což měla naznačovat i probíhající tajná jednání ve vile Albertis. Záměrná a zdánlivá indiskrece pocházela od britské delegace, která se prostřednictvím očekávaného rusko-německého sblížení snažila oslabit dominantní postavení Francie v evropské politice. Znepokojení Němci kontaktovali sovětskou delegaci, ale její zdrženlivá reakce jen vystupňovala Rathenauovu a Maltzanovu nervozitu. Až v noci z 15. na 16. dubna zatelefonoval do sídla německé delegace Čičerinův náměstek A. A. Joffe

a pozval přítomné reprezentanty Výmarské republiky k jednáním do blízkého letoviska Rapalla. V průběhu následné „porady v pyžamech“ rozptýlil von Maltzan poslední pochybnosti ministra Rathenaua a v podvečer 16. dubna 1922 byla podepsána tzv. Rapalská smlouva. Obě zainteresované strany se vzdaly svých nároků na odškodnění za válečné ztráty a s okamžitou platností navázaly diplomatické styky. V tajném dodatku se Německo zavázalo k účasti na mezinárodním finančním konsorciu pouze „po předběžné úmluvě s vládou RSFSR“. Dohodové státy sice protestovaly proti rapalskému dokumentu, ale ničeho nedosáhly. Navíc se Velká Británie ve svém interním hodnocení německo-sovětské smlouvy netajila uspokojením ze vzniklého precedentu prolomení dosavadní izolace Sovětského Ruska.

Rapallo mělo dalekosáhlé důsledky pro evropskou politiku. Podpořilo ty německé mocenské elity, které se orientovaly na někdejší Bismarckovu linii úzké spolupráce s Ruskem a bylo začátkem hospodářského a do značné míry i vojenského sblížení obou států. Jedním z prvních výsledků Rapalla byla dohoda o společném výzkumu a výrobě nových vojenských technologií na sovětském území, jejichž produkci v Německu zakazovala versailleská mírová smlouva. Na německých vojenských školách začali studovat sovětsí důstojníci a ve výcvikových prostorech Rudé armády probíhaly až do roku 1929 manévry Reichswehru, atd.

Rapalská smlouva bezprostředně ovlivnila i další průběh konference v Janově, především v klíčové otázce ruských dluhů. Začátkem května položily věřitelské země na jednací stůl nové memorandum, které kategoricky žádalo bezpodmínečné uznání předválečných pohledávek a v této souvislosti odmítlo respektovat sovětské protinároky. Znárodněný majetek měl být navrácen, nebo v plné výši proplacen. Rukopis memoranda byl jednoznačně francouzské proveniencí. Britové se již příliš neangažovali. Rusové, kteří nechtěli rozbít konferenční jednání, nereagovali zcela odmítavě. V odpovědi z 11. května zdůraznili svou ochotu k převzetí závazků bývalých vlád, vzdali se i dosud zdůrazňovaných protinároků, vše ovšem pod podmínkou poskytnutím nových finančních půjček. Náznak kompromisu využil Lloyd George a prosadil ukončení konference k 19. květnu s tím, že nevyřešené spory by měly být řešeny na schůzce odborných komisí obou stran v Haagu. Takto oznámené rozhovory se uskutečnily od 15. června do 20. července 1922, ale celé jednání skončilo neúspěchem. Sověti, kteří kalkulovali s rigorózní francouzskou neústupností, nic neriskovali když opět demonstrovali širokou škálu svých ústupků. Nadále však trvali na splácení starých dluhů z požadovaných úvěrů. Francie tuto možnost negovala a jednání o úhradě ruských dluhů skončilo. Věřitelé své pohledávky vůči Sovětskému Rusku museli postupně odepsat. Janov a Rapallo byly jednoznač-

ným úspěchem Moskvy. Společně s Výmarskou republikou a se skrytou podporou Velké Británie se opět vracela do evropského dění a bylo jen otázkou času, kdy po německém uznání bolševického režimu budou následovat i další státy. Izolace se stávala minulostí, aniž by se ovšem Sověti zřekli svých vizí o světové proletářské revoluci.

Krise v Porúří

Stálým problémem německo-francouzských vztahů byly reparace. Podle usnesení spojenecké konference ve Spa v roce 1920 náleželo Paříži 52 % z celkové finanční částky a byla tedy silně zainteresována na pravidelném rytmu splátek. Německo však mělo značné hospodářské problémy a nebylo schopné dostát přijatým závazkům. Navíc tamní stoupenci „politiky plnění“ byli v defenzívě a v červnu roku 1922 byl ministr zahraničí W. Rathenau zavražděn členy nacionalistické organizace Consul. Jednání o nápravě byla bezvýsledná. Německá žádost o odložení plateb do roku 1923 byla zablokována Francií. Negativně působila i zadluženost většiny států Dohody vůči Spojeným státům, která dosáhla astronomického rozměru 12 miliard dolarů. Vazba mezi reparačními nároky na jedné straně a splátkami mezispojeneckého dluhu na straně druhé komplikovala celkovou situaci na světovém finančním trhu. Na londýnské reparační konferenci v prosinci 1922 Francie s italskou podporou zamítla opakovanou žádost Německa o moratorium. Ministerský předseda Raymond Poincaré varoval, že pokud Berlín bude i nadále zdržovat platby a dodávky reparačního uhlí, jeho vláda přistoupí ke krajnímu řešení a vojensky obsadí Porúří. Začátkem ledna 1923 se opět sešla Reparační komise a s výjimkou hlasu Velké Británie konstatovala, že Německo úmyslně neplní své povinnosti. Francie získala zelenou pro násilnou akci. Dne 11. ledna 1923 obsadily francouzské a belgické jednotky průmyslové město Essen i s blízkým okolím a postupně okupovaly celé Porúří. Německá vláda - Wirthovu administrativu mezitím vystřídal úřednický kabinet hospodářského experta Wilhelma Cuna (1876-1933) - hlasitě protestovala, s oběma okupačními státy přerušila diplomatické styky, zastavila veškeré dodávky uhlí a stavebního dříví a na obsazeném území vyhlásila pasivní rezistenci. Francie reagovala posílením své přítomnosti na kontrolovaném teritoriu, ale vzhledem k německému odporu musela zabezpečit svými vlastními silami základní provoz dolů a továren. Množily se konfliktní střety mezi okupačními silami a německým obyvatelstvem. Vojáci odpovídali krvavými represemi a obsazení Porúří se stalo - proti původnímu předpokladu - tíživým břemenem francouzské politiky.

Spojenecká akce v Porúří výrazně zasáhla německou ekonomiku. Ta ztrácela

88 % dosavadní těžby uhlí a 48 % produkce železa. Prudce se šířila inflace. Hodnota dolaru stoupla ze 4 marek v roce 1914 na 4 620 455 marek v srpnu 1923. Již v polovině roku Němci odmítali přijímat papírové peníze, které se každodenně a dokonce i během několika hodin, znehodnocovaly. Přestalo fungovat zásobování trhu a Výmarská republika se rozkládala na samostatné ekonomické regiony. V krizové atmosféře se projevil jak separatistické tendence, zejména v Porýní a v Bavorsku, tak pokusy o prosazení revoluční levicové moci. Prudké zhoršení sociální situace nižších a středních vrstev obyvatelstva vyvolalo vlnu stávkových bojů, která v srpnu 1923 vyústila v generální stávkou s výsledným pádem Cunovy vlády.

O dění v Německu se intenzivně zajímala Komunistická internacionála, jejíž zmocněnci - K. B. Radek, N. N. Krestinskij, J. L. Pjatakov a V. V. Šmidt - se ve spolupráci s vedením KSN snažili o vyvolání proletářské revoluce. Vůdčí představitelé strany Brandler a Thalheimer otevřeně hovořili o nadcházející občanské válce a o dobytí politické moci. Tzv. Zinověvovy teze z počátku srpna 1923 zavazovaly německé komunisty k orientaci na „říjnový kurs“, tj. na ozbrojené vystoupení podle bolševického vzoru. Cílem mělo být sjednocení Sovětského svazu a revolučního Německa ve „Spojených státech dělnicko-rolnických republik Evropy“. Koordinací příprav mocenského zvratu byla politickým byrem ÚV VKS (b) pověřena zvláštní komise ve složení Zinověv, Radek, Stalin, Trockij a Čičerin. Ta také rozhodla o okamžité finanční sanaci KSN ve výši miliónu zlatých marek, které byly uvolněny z tajného fondu Rudé odborové internacionály. Zainteresovány byly i komunistické strany Francie, Československa a Polska. Vrchní velitel Rudé armády S. S. Kameněv a náčelník jejího generálního štábu P. P. Lebeděv měli okamžitě rozpracovat plány možného vojenského střetu s Dohodou. Dne 23. září jednalo o situaci v Německu plénum Ústředního výboru bolševické strany. Potvrdilo Zinověvovy teze a vyslalo do Berlína a Drážďan organizátorskou skupinu čelných představitelů VKS (b) a Kominterny - J. L. Pjatakova, K. B. Radka, V. V. Šmidta, V. V. Kujbyševa, místo onemocnělého J. E. Rudzutaka zaujal dosavadní velvyslanec Krestinskij. Z jejího zvláštního finančního fondu 500 000 zlatých rublů byly na evropských trzích urychleně nakupovány zbraně.

Souběžně s těmito aktivitami ÚV VKS (b) organizovala Kominternu v poslední dekádě září 1923 důvěrnou poradou vedoucích představitelů komunistických stran Německa, SSSR, Francie a Československa. Brandlerova optimistická vize kalkulovala s 15 divizemi ozbrojených dělníků a 330 partyzánskými oddíly. Nikdo nepochyboval o úspěchu revoluce, diskutovalo se pouze o vhodném datu jejího zahájení. Komunisté byli posláni do zemských vlád v Sasku a v Durynsku, přičemž se snažili využít svého nového postavení

k vybudování vhodného zázemí pro nadcházející konfrontaci v celoněmeckém měřítku. Zinověvovy instrukce ze 4. října směřovaly k urychlení rozkolu v německé sociální demokracii, diskreditaci vlivné levice a k následnému převedení její početné členské základny do řad KSN. Hesla o jednotné frontě obou proletářských stran byla pouze instrumentem pro vyšachování sociálních demokratů z rozhodovacího procesu a připravovaného mocenského zápasu. Konkrétní průběh událostí však neodpovídal komunistickým představám o „německé revoluci“. Většina obyvatelstva, přestože byla v tíživé ekonomické situaci, nereagovala na výzvy k ozbrojenému povstání. Také odbory odmítly perspektivu „rudé diktatury“ a Reichswehr postupně převzal kontrolu strategických bodů v zemi. Neuspělo ani formování „dělnických praporů“.

Rozhodnutí o zahájení revolty mělo vzejít z konference závodních rad v Saské Kamenici 21. října. V situaci, kdy tamní velitel Reichswehru generál A. Müller vyhlásil pohotovost svých jednotek, se většina delegátů - včetně zástupců Kominterny - rozhodně vyslovila proti jakékoli „předčasné“ akci. Pouze v Hamburku zaútočili komunisté na policejní strážnice, byli ale po prudkých bojích poraženi. Branná moc obnovila v celé zemi právní pořádek; 30. října byly rozpuštěny obě levicové vlády v Sasku a v Durynsku. Vedení Kominterny přesunulo odpovědnost za „porážku německé dělnické třídy“ na sociální demokracii a již v tomto pokřiveném hodnocení říjnových událostí byla zakódována pozdější teorie sociálfašismu. V tajném memorandu Výkonného výboru Komunistické internacionály z 5. listopadu 1923 bylo kategoricky řečeno: „Hlavním nepřítelem proletářské revoluce v Německu je levice sociální demokracie.“ Protivník byl nalezen a v následujícím desetiletí evropští komunisté neustále atakovali tzv. sociálfašisty, které považovali za klíčovou překážku svého úsilí o získání moci.

Mezitím nový říšský kancléř Gustav Stresemann (1878-1929) ukončil v září 1923 politiku pasivní rezistence, s pomocí tzv. rentové marky stabilizoval měnu a 24. října obnovil reparační dodávky uhlí. Tvrdě vystoupil proti odstředivým tendencím a s důrazem na integritu státu Reichswehr zasáhl i proti listopadovému pokusu nacistů o puč.

Raymond Poincaré triumfoval, ale jeho vítězství v Porúří bylo jen zdánlivé. Německá krize přiměla Velkou Británii a Spojené státy k odmítnutí francouzské politiky. Zpočátku sice Londýn podpořil - byl s výhradou - Paříž, ale souběžně povzbudil i Němce. Smysl tohoto manévru výstižně objasnil britský velvyslanec v Berlíně d'Abernon: „V zájmu Velké Británie je odvrátit pád Německa. Dokud je Německo jednotným celkem existuje v menší či větší míře rovnováha sil v Evropě, ale jakmile Německo padne, tato rovnováha zmizí. Francie získá nespornou vojenskou a politickou kontrolu, opřenou o své

armády a vojenské pakty. Mnohá hlediska, která byla odůvodněna v roce 1914 vůči Německu, jsou dnes odůvodněná vůči Francii.“ V květnu 1923 se stal britským ministerským předsedou představitel konzervativní strany Stanley Baldwin (1867-1947), který vytrvale usiloval o likvidaci konfliktu v Porúří. V polovině července vystoupil v Dolní sněmovně parlamentu a varoval před důsledky německé katastrofy. V obdobném smyslu vyzněla i nota, kterou ministr zahraničí lord George Curzon adresoval francouzské vládě. Británie byla ochotná připojit se k nátlaku na Berlín ohledně ukončení pasivního odporu v Porúří, ale podmínkou tohoto zákroku mělo být objasnění platební schopnosti Německa a stanovení reálné částky reparací výborem nestranných expertů. Paříž tuto britskou demarši odmítla a spojenecký spor o Porúří se dále vyostřil. Britská odpověď byla stručná: „Za daných podmínek nemůže vláda Jeho Veličenstva Německu doporučit, aby zastavilo pasivní odpor.“ Současně se Londýn obrátil na Spojené státy s návrhem svolat mezinárodní konferenci, která by krizi v Porúří urovnala a řešila by i otázku německých reparací. Washington souhlasil a nyní byla na tahu Francie. Poincaré zpočátku jakékoli pokusy o mediaci a internacionalizaci řešení odmítal, zvláště když Stresemannova vláda zanechala vzdoru. Nicméně německá kapitulace nikterak nezlepšila situaci francouzského hospodářství, které se jen s velkými obtížemi vyrovnávalo s okupačními výdaji. Kurs franku neustále klesal a tento trend záměrně podpořily britské banky, které umístily na peněžním trhu velké množství francouzské měny. Poincarému nakonec nezbylo nic jiného, než kapitulovat před finančním a politickým tlakem anglosaských spojenců. Francie souhlasila se svoláním mezinárodního komitétu expertů pro posouzení únosnosti německých reparačních plateb.

Poincarého přístup k Porúří je stále velkou hádankou. Poté, co Paříž přiměla Německo k rezignaci, nevěděla si se svým „vítězstvím“ rady. Jakmile Berlín kapituloval, muselo být zřejmé, že francouzská politická pravice spojovala s krizi v Porúří dalekosáhlé cíle, zejména vytvoření neutrálního a demilitarizovaného nárazníkového státu v Porýní. Zálohou pro toto řešení bylo tamní separatistické hnutí. Tento způsob ukončení konfliktu prosazoval například prezident Étienne Alexandre Millerand (1859-1943). Poincaré oponoval, a to nejen s ohledem na mezinárodní dění - Velká Británie by k desintegraci Německa nedala nikdy souhlas, ale i z vnitropolitických důvodů. Okupace Porúří měla zpočátku téměř všenárodní podporu, sněmovna jí podpořila naprostou většinou hlasů. Postupně však poslanci za radikální stranu přecházeli do opozice. S blížícími parlamentními volbami byl připravován tzv. kartel radikálů a socialistů. Poincaré se snažil zabránit možnému nástupu levicového kabinetu tím, že on sám uvolňoval své vazby ke konzervativní a nacionalistické pravici a přípra-

voval půdu pro vládu středu. Proto se také distancoval od podpory separatistického hnutí v Porýní a posléze akceptoval i myšlenku kolektivního řešení německé krize.

Dne 14. ledna zahájila svou práci mezinárodní komise expertů, které předsedal severoamerický finanční odborník Charles Gates Dawes. Výsledkem jejího jednání byl nový plán, který spojil placení reparací s hospodářskou obnovou Německa, kterému byla poskytnuta mezinárodně garantovaná půjčka ve výši 800 mil. zlatých marek. Zárukou plnění reparačních závazků byla kontrola celních poplatků, nepřímých daní a nejnvýnosnějších položek státního rozpočtu. Tento tzv. Dawesův plán přijala v plném rozsahu londýnská finanční konference v polovině srpna 1924. Ve Francii byl již Raymond Poincaré vystřídán Herriotovou vládou levého kartelu a nový premiér odmítl nadále používat politiku násilí. Do roku 1926 opustila francouzská armáda Porúří. Zůstávala ovšem i nadále v Porýní.

Přes mezinárodní kontrolu svého hospodářství a kritický vztah pravicových stran, Výmarská republika Dawesův plán akceptovala. Sanační projekt snižoval roční splátky reparací, eliminoval nebezpečí separátních akcí vůči Německu, podmínil budoucí rozpis finančních závazků celkovým stavem ekonomiky a vytvářel prostor pro zahraniční investice a úvěry. V letech 1924-1930 bylo do německého průmyslu vloženo 63 miliard marek, z toho 27 miliard bylo zahraničního původu. Již v roce 1927 dosáhlo Německo předválečné úrovně průmyslové výroby. Dále postupovala koncentrace a centralizace hospodářské základny. Dawesův plán byl v letech 1929-1930 nahrazen plánem dalšího severoamerického finančníka Owena D. Younga, který upravil celkovou výši reparační částky na 112 miliard zlatých marek, splatných v následujících 59 letech. Německo získalo úplnou hospodářskou a finanční samostatnost a kontrolní reparační komise byla zrušena. Ratifikace Youngova plánu v říšském sněmu 12. března 1930 umožnila vyklízení Porýní. Po vypuknutí světové hospodářské krize však Německo na základě Hooverova moratoria zastavilo všechny splátky a po nástupu nacistů k moci odmítl Hitler již cokoliv platit.

Locarno

Rok 1924 byl časem důležitých politických přesunů ve dvou státech, jejichž vývoj byl pro Evropu velmi důležitý. V prosinci 1923 byla v britských volbách poražena konzervativní vláda S. Baldwina a v lednu 1924 byla zformována první labouristická vláda v dějinách Spojeného království. O čtyři měsíce později, v květnu 1924 přinesly francouzské parlamentní volby úspěch Herriotovu levému kartelu radikálů, socialistů a sociálních republikánů.

Souběh vlády Édouarda Hérriota (1872-1957) ve Francii a kabinetu Jamese Ramsaye MacDonalda (1866-1937) ve Velké Británii zřetelně ovlivnil politickou atmosféru roku 1924 a vtiskl tehdejšímu dění demokraticko-pacifistický charakter. Základem labouristického programu v zahraniční politice bylo mírové řešení mezinárodních sporů, odzbrojení a všestranná spolupráce mezi státy. V únoru 1924 Británie uznala Sovětský svaz de iure a jejího příkladu následovaly Itálie, Norsko, Rakousko a další státy. Francie navázala diplomatické styky s Moskvou v říjnu 1924.

Obě levicově orientované vlády se také snažily zvýšit prestiž Společnosti národů. Ta se měla podle labouristů stát jediným garantem evropské bezpečnosti a odtud i jejich silná skepse vůči aliančním smlouvám uzavíraných mimo rámec Ženevy. V tomto britském přístupu byl patrný i protifrancouzský osten, neboť Paříž pokládala svůj spojenecký systém za instrument mocenského postavení a Společnost národů chápala především jako kontrolní organismus v rámci versailleského mírového systému. Přes tyto rozdílné akcenty se Britové a Francouzi shodli na „Protokolu k pokojnému uspořádání mezinárodních sporů“, který byl přijat ženevským plénem 2. října 1924. Dokument na jehož vypracování se mj. podílel i čs. ministr zahraničí Dr. Edvard Beneš, byl založen na třech principech - arbitráže, bezpečnosti a odzbrojení. V druhém článku Ženevského protokolu bylo stanoveno, že jeho signatáři nesmějí v žádném případě sáhnout k válce s výjimkou „odporu proti aktům agrese“.

Na podzim se mezinárodní klima opět zkomplikovalo, neboť porážka MacDonaldovy labouristické vlády si vynutila nové parlamentní volby, které přivedly k výkonu vládní moci opět konzervativce. Nový Baldwinův kabinet s Austenem Chamberlainem (1863-1937) v křesle ministra zahraničí, odmítl Ženevský protokol podepsat a tím jej - řečeno slovy E. Hérriota - „fakticky pohřbil“.

Velká Británie opět zdůraznila svou skepsi vůči francouzskému spojeneckému systému, neboť se obávala „balkánských zmatků“ ve střední a jihovýchodní Evropě. Její bezpečnostní perimetr byl vymezen rýnskou hranicí. („Žádná britská vláda nebude, ba ani nemůže riskovat život jediného britského granátника za polský koridor.“) S krajní nedůvěrou pohlížela i na vzestupnou tendenci německo-sovětské spolupráce v rámci Rapalla. Austen Chamberlain však nemínil pasivně přihlížet vývoji, který oslaboval německé vazby k Západu a na počátku roku 1925 - ve spolupráci s berlínským titulářem Edgarem V. d'Abernonem a státním podtajemníkem Eyrem Crowem - inspiroval Stresemanna k podání návrhu na ustavení tzv. Rýnského garančního paktu, tj. k závazné formulaci smluvní záruky stávajících hranic mezi Německem, Francií a Belgií. První verze projektu, který kopíroval ideu garančního paktu

kancléře Cuna z roku 1922, byla 20. ledna 1925 zaslána do Londýna a 9. února do Paříže. Návrh obsahoval dva základní náměty. Mocnosti interesované na Rýnu, zejména Velká Británie, Francie, Itálie a Německo měly zaručit územní status quo na Rýnu a slavnostně se zřeknout použití války při vzájemných sporech. Pro vyřizování všech právních a politických sporů bylo Německo ochotno uzavřít s Francií a druhými mocnostmi širokou arbitrážní smlouvu.

V tomto dokumentu nebyla jediná zmínka o garanci německých východních hranic. Státy Malé Dohody a Polsko byly přirozeně silně znepokojeny. Československý přístup přehledně formuloval Dr. E. Beneš v memorandu pro francouzskou vládu z března 1925: „Praha by uvítala uzavření arbitrážní smlouvy mezi Francií a Německem, pokud by byla uzavřena obdobná dohoda i mezi Československem a Německem. Smlouvy by měly být shodné a vycházely by z neporušitelnosti versailleského systému. Arbitrážní smlouva Německa a Francie by nesměla být záminkou pro pohřbení francouzsko-anglického svazku a jeho protiněmeckého ostří. V žádném případě nesmí být garanční smlouva pojata nebo vykládána jako nezájem o německé východní hranice.“

Ve stejném duchu bylo koncipováno i memorandum pro britskou vládu. Její reakce byla zdrženlivá a Austen Chamberlain pouze prohlásil v Dolní sněmovně: „Upevnění míru na Západě nedává souhlas k válce na jiných místech, přátelská smlouva na Západě nesmí být považována za povzbuzení těm, kteří byli včera poraženi.“

Také Poláci protestovali proti jednostrannému pojetí garančního paktu a Francie musela přihlédnout k připomínce svým spojenců. Mezitím Hérriot podal demisi a v dubnu 1925 byl vystřídán dalším architektem levého kartelu Paulem Painlevém (1863-1933), v jehož kabinetu se ministrem zahraničí stal někdejší socialista Aristide Briand, který smíření s Německem chápal jako záruku bezpečnosti své země. V odpovědi na německou iniciativu nová francouzská vláda akceptovala Stresemannovu nabídku, ale žádala její rozšíření o východní arbitrážní smlouvy. V tomto ohledu se však střetla s Británií, A. Chamberlain kategoricky odmítl jakékoli kolektivní záruky pro východní sousedy Výmarské republiky, Francie nótou ze 4. června byla nucena souhlasit a pouze si vyhradila právo na případnou garanci východní arbitráže. Na této základně pokračovaly multilaterální diskuse a Británie opakovaně negovala malohodový projekt východního garančního paktu. Bylo zřejmé, že jejím klíčovým zájmem je imperiální společenství a středoevropský prostor za německými hranicemi ji politicky příliš nezajímalo. Rýnský garanční pakt chápala pouze jako nástroj k obnovení tradiční rovnováhy sil v Evropě.

Německé cíle pro nadcházející jednání výstižně formuloval Gustav Stresemann - od listopadu 1923 říšský ministr zahraničí - v dopise bývalému

následníkovi císařského trůnu ze 7. září 1925: „Podle mého mínění má německá zahraniční politika pro nejbližší období před sebou tři velké úkoly: Za prvé vyřešení otázky reparací v duchu přijatelném pro Německo a zajištění míru, které je předpokladem pro opětné posílení Německa. Za druhé počítám k tomu ochranu zahraničních Němců, oněch deseti až dvanácti milionů soukmenovců, kteří teď žijí pod cizím jařmem v cizích zemích. Třetím velkým úkolem je oprava východních hranic: opětovné získání Gdaňska, polského koridoru a oprava hranic v Horním Slezsku. V pozadí stojí připojení Německého Rakouska, ačkoliv je mi zcela jasno, že přinese Německu nejen výhody, nýbrž i velmi zkomplikuje problém Německé říše.“

Poslední fáze jednání o Rýnském garančním paktu proběhla ve švýcarském letovisku Locarnu ve dnech 5. až 16. října 1925. Diskusí v idylickém prostředí Lago Maggiore se účastnily Velká Británie, Francie, Německo, Itálie, Polsko, Československo a Belgie. Otěže rozhovorů byly v rukou Chamberlaina, Brianda a Stresemanna. Ten také se zadostiučiněním glosoval skutečně nedůstojné postavení Dr. E. Beneše a polského ministra zahraničí hraběte Skrzyńského, kteří byli hlavními aktéry konference ostentativně přehlíženi.

Závěrečná akta byla přijata 16. října 1925. Rýnský garanční pakt zajišťoval neporušitelnost hranic mezi Německem, Francií a Belgií. Záruky převzaly Velká Británie a Itálie. Dále byly podepsány čtyři smlouvy o arbitráži mezi Německem na jedné straně a Belgií, Francií, Československem a Polskem na straně druhé, které však neobsahovaly závazek o nedotknutelnosti hraničních linií. Německo se nezreklo svého revizního požadavku vůči Polsku, ale zavázalo se, že k prosazení tohoto územního nároku nesáhne nikdy k válce. Nicméně veřejně demonstrována neochota Velké Británie a posléze i Francie garantovat východní německé hranice otvírala možnost jejich revize, což vytvářelo nebezpečný precedens pro budoucnost. Na této skutečnosti nic nezměnila ani slíbená francouzská záruka polské a československé integrity, kterou Paříž - v zájmu udržení svého spojeneckého systému - musela mimo rámec Locarna vyslovit.

V britské interpretaci měly mít Locarnské dohody i zjevný protisovětský aspekt, ale Berlín toto zaměření odmítl a Moskvě nabídl kompenzaci. Již 12. října 1925 byla podepsána sovětsko-německá hospodářská dohoda a 24. dubna 1926 byla uzavřena tzv. zajišťovací smlouva, která potvrzovala platnost Rapalla.

V prosinci 1925 byly Locarnské dohody definitivně signovány v Londýně a záhy byly ratifikovány parlamenty účastnických států konference. V září 1926 bylo Německo přijato za člena Společnosti národů, rozdíl mezi vítězem a poraženým ze světové války byl touto skutečností setřen.

Přes formální úspěch Locarna a celkovou mírovou euforii - lidé věřili, že válka v západní Evropě se skutečně stala věcí minulosti - blíže pravdě byl starý francouzský diplomatický praktik Jules Cambon, když v souvislosti s garančním paktem mj. řekl: „Cožpak nevidíte, že bez ohledu na všechny ženevské šašky, vzájemně si blahopřející k Locarnu, se v podstatě nic nezměnilo? Bude-li naše bezpečnost záviset na Společnosti národů, bude nám opravdu zle.“

Francie vsutku ztratila, její iluze o hegemoniálním postavení v Evropě a o dlouhodobém vyřazení Německa se rozplynuly, její spojenecký systém byl narušen a Velká Británie opět převzala roli kontinentálního arbitra. Pozdější události měly dokumentovat, že britsko-italské záruky nejsou tou nejlepší ochranou francouzských hranic. Ve svém celku však Locarnské dohody dotvořily poválečný obraz Evropy a staly se začátkem onoho krátkého období politicko-hospodářské stabilizace v letech 1925-1929. Byly ovšem také - řečeno slovy Henryho Kissingera - „začátkem konce versailleského mezinárodního pořádku“.

VII. Pokus o kolektivní bezpečnost v Evropě

Po skončení první světové války a pařížské mírové konference se Američané vrátili ke kontinentálnímu izolacionismu a o evropské politické dění se téměř nezajímali. V roce 1927 se francouzský ministr zahraničí Aristide Briand pokusil o prolomení tradiční sebestřednosti Spojených států a navrhl Washingtonu uzavření dvoustranné smlouvy o vyloučení války z bilaterálních vztahů. Francie byla po Locarnu v defenzívě a předpokládána zainteresovanost USA na deklarovaných principech „věčného přátelství“ měla být určitou protiváhou vůči postupné renesanci politické síly Stresemannova Německa. Státní tajemník Frank Kellog reagoval až na přelomu let 1927-1928, akceptoval Briandovu iniciativu, ale požadoval její rozšíření i na další mocnosti, které se rovněž měly „zřeknout války jako prostředku své národní politiky.“ Paříž byla tímto severoamerickým manévrem částečně zaskočena, byla si vědoma jeho zacílení vůči Společnosti národů a v obsáhlé výměně názorů prosadila svou připomínku ohledně nutné diference mezi útočnými a obrannými válkami. Dne 27. srpna 1928 byl v Paříži slavnostně podepsán tzv. Briand-Kellogův protiválečný pakt. Mezi prvními patnácti signatáři byly mj. Belgie, Československo, Francie, Itálie, Japonsko, Německo, Polsko, Velká Británie a Spojené státy (Senát USA však odmítl Briand - Kellogův pakt ratifikovat). Do poloviny 30. let připojilo své podpisy dalších padesát států, včetně Sovětského svazu. Všichni účastníci této mezinárodní úmluvy souhlasili nejen s odsouzením války, ale také se zavázali, že k „uromnění nebo vyřešení všech sporů nebo konfliktů, nezávisle na tom jakým způsobem vznikly, použijí pouze nenásilných prostředků.“ Základní slabinou Briand-Kellogova paktu byl jeho čistě deklarativní charakter, neboť participující státy nedisponovaly účinnými prostředky nátlaku vůči případným narušitelům míru.

Rozpačitě vyzněl i další Briandův projekt na vytvoření Panevropské unie. Myšlenka politické a hospodářské integrace - představená v ministrově memorandu z jara 1930 - předběhla dobu a zvláště v čase začínající světové hospodářské krize nemohla v evropském prostředí rezonovat.

Krise destabilizovala dosavadní systém mezinárodních vztahů. Vzestup sociálního neklidu vytvořil prostor pro autoritativní režimy. Ekonomický nacionalismus vyvolal četné celní konflikty. Spojené státy přijaly v roce 1930 Smoot-Hawleyův zákon, který zvýšil cla na dovážené zboží o 52 %. Velká Británie zavedla preferenční celní sazby o rok později a opustila zlatý standard. Proti versailleskému systému se opět formovala revizionistická opozice. V jejím rámci se výrazně prosazovala fašistická Itálie. Mussolini v říjnu 1931 zpochybnil výsledky války a nalezl kladnou odezvu i u Brüningova kabinetu

v Německu. Pokusem o kompromis bylo jednoleté Hooverovo moratorium pro reparační platby a mezivládní dluhy. Nebezpečné válečné ohnisko vzniklo na Dálném východě, kde japonská armáda přepadla Čínu a v druhé polovině roku 1931 okupovala Mandžusko. Společnost národů byla vůči této zjevné agresii zcela bezmocná.

Odzbrojovací konference v Ženevě

Od roku 1926 pracovala v Ženevě přípravná komise odzbrojovací konference, ve které zasedali i zástupci Spojených států a Sovětského svazu. Přestože navržená Konvence o omezení zbrojení prakticky nikoho neuspokojila, rozhodla Rada Společnosti národů o svolání konferenčního pléna na 2. únor 1932. Jeho předsedou byl jmenován britský labouristický politik a odborový předák Arthur Henderson. Víc než šedesát delegací účastnických států se v obsáhlé diskusi soustředilo na dva základní programové body konference, kterými byly plán francouzského premiéra Andrého Tardieua (1876-1945) a německý požadavek rovnoprávnosti ve zbrojení.

Jádrem obsahu francouzského návrhu byla „internacionalizace“ útočných zbraní, tj. bombardovacího letectva, těžkého dělostřelectva a bitevních lodí. Tyto ofenzivní prostředky měly být předány pod pravomoc Společnosti národů. Pod její výlučnou kompetenci by dále spadaly i mezinárodní ozbrojené síly, složené z kontingentů jednotlivých evropských států. Čertovým kopytem jinak naprosto nereálného plánu byla skutečnost dominantního postavení Francie v ženevské organizaci, což okamžitě problematizovalo jeho celkové vyznění. Tardieuův plán také podpořily pouze Belgie, Polsko a Československo, o jejichž úzkém vztahu k Francii nebylo pochyb. Zbývající státy myšlenku „internacionalizace útočných zbraní“ a „mezinárodní armády“ rozměňovaly množstvím dílčích připomínek, případně ji dováděly do zcela absurdní podoby.

V listopadu 1932 představila francouzská vláda tzv. konstruktivní plán Édouarda Herriota a Josepha Paul-Boncoura. Jeho základem bylo zachování statu quo v Evropě se zajištěním mocenské hegemonie Francie. Oba autoři opět navrhovali ustavení mezinárodních ozbrojených sil, zkrácení všeobecné vojenské povinnosti a silně komplikovaným systémem bezpečnostních záruk předznamenali neúspěch příslušné konferenční debaty. Proti plánu rozhodně vystoupily Velká Británie, Itálie a Německo.

Naproti tomu měl německý požadavek „zrovnoprávnění“ ve zbrojení věcný charakter. Brüningova vláda předně argumentovala podmínkami versailleské smlouvy a navrhla rozšířit její zbrojní limity na všechny země. Při očekávaném nesouhlasu pléna - a její iniciativu podpořila pouze Itálie - požadovala zrušení

vojenských článků mírové smlouvy a obecný souhlas s obnovením zbrojní parity. Velká Británie zaujala vůči Berlínu vstřícné stanovisko, ale jakoukoli konkretizaci obecně formulovaných německých požadavků záměrně zablokovala Francie. Mezitím byl Brüning vystřídán von Papenem a jeho kabinet v srpnu 1932 oficiálně navrhl francouzské vládě „zahájit jednání o rovnoprávnosti ve zbrojení“. Paříž reagovala odmítavě a německá delegace demonstrativně opustila konferenci. Spojené státy, Velká Británie a Itálie však přiměly Francii k částečné revizi původně rigorózního stanoviska, 11. prosince dosáhly západní mocnosti kompromisní dohody o „rovnoprávnosti v rámci stejné bezpečnosti pro všechny země“ a Němci se vrátili k jednacímu stolu. Poté byla odzbrojovací konference až do 31. ledna 1933 přerušena. Nové kolo rozhovorů bylo zahájeno již ve změněné situaci, kdy v čele nové říšské vlády stanul Adolf Hitler.

Na konferenci aktivně pracovala i sovětská delegace. Zatímco její návrh konvence o úplném odzbrojení v časovém horizontu čtyř let měl ryze účelový a propagandistický ráz, tak předloha úmluvy o definici útočnicka, předložená 6. února 1933 se stala předmětem odpovědné diskuse. V sovětském textu byly poměrně přesně vymezeny okolnosti agrese, jejichž případné uskutečnění by umožnilo jednoznačné určení útočnicka, tj. vypovězení války druhému státu, průnik ozbrojených sil na cizí území bez předchozího ohlášení nepřátelství, pozemní, námořní či letecké ostřelování teritoria druhého státu, zavedení pozemní nebo námořní blokády atd. Sovětské poválečné zásahy v NDR, Maďarsku, Československu a Afghánistánu naprosto přesně odpovídaly všem kritériím této definice agresora. Bezpečnostní výbor konference návrh úmluvy o definici útočnicka předběžně schválil, ale k jeho definitivnímu přijetí konferenčním plénem nedošlo. Moskva však měla zájem o začlenění své předlohy do mezinárodně právního dokumentu, což se jí podařilo v červenci 1933, kdy konvenci o definici agrese podepsalo deset států, mezi jinými i Československo, Polsko, Rumunsko a Jugoslávie.

První kroky nacistické zahraniční politiky

Hitlerova vláda od prvních dnů své existence usilovala o úspěšné řešení dvou základních zahraničněpolitických úkolů. Musela zabránit mezinárodní izolaci nového německého režimu a souběžně prosadit - bez vnějších komplikací - vybudování silné branné moci. Začátkem února 1933 se nově jmenovaný kancléř setkal s říšskou generalitou a v obsáhlém exposé nastínil budoucí perspektivy státu. Za přednostní cíl své politiky označil obnovení velmocenské role Německa, přičemž vytvoření bojeschopné armády mělo být prvním před-

pokladem. O zahraničních prioritách hovořil velmi neurčitě a mj. zdůraznil, že „dnes se ještě nedá říci, jak bude politická moc využita. Možná k dobytí prostoru na Východě. Ovšem to je úkol dlouhodobý. Čeho je třeba dosáhnout okamžitě, je likvidace versailleské smlouvy, zrovnoprávnění v Ženevě, starat se o spojení.“

Nacismus posílil revizionistické naděje států poražených v první světové válce. Komplex versailleských smluv změnil územní obrysy Maďarska, Rakouska, Bulharska a nedostatečně uspokojil italské ambice. Tyto státy, zejména Maďarsko, se nikdy nesmířily s daným stavem a nikterak neskrývaly svou snahu o návrat k předválečnému statu quo. Až na Itálii nehrály v evropské politice velkou roli a jejich revizionistické požadavky byly odmítány jak demokratickými mocnostmi, tak nástupnickými státy. Negace versailleského systému nacistickým režimem vytvářela možnost úzké spolupráce mezi Berlínem a jeho někdejšími spojenci. Nebezpečí bylo o to větší, že vznikající politické svazky byly podpořeny výhodnými ekonomickými smlouvami, kterými se Německo vracelo do svého tradičního zemědělského a surovinného rezervoáru.

Po celá dvacátá léta se italská politika snažila prosadit na Balkáně a částečně i ve střední Evropě. Mussolini podporoval autoritativní vlády v Maďarsku a Bulharsku, silně zasahoval i do Rakouska. Po příchodu nacistů k moci se Itálie domnívala, že může mít i nadále dominantní postavení v seskupení revizionistických států. Z této představy vycházel Mussoliniho návrh na uzavření tzv. Paktu čtyř, který duce předložil britskému ministerskému předsedovi MacDonaldovi v březnu 1933. Projekt požadoval koordinovaný postup Velké Británie, Francie, Německa a Itálie ve všech důležitých otázkách světového dění, především při očekávané revizi mírových smluv a na odzbrojovací konferenci. Skutečnost, že idea tohoto projektu se zrodila v britsko-italské diskusi je velmi výmluvná. Itálie sledovala oslabení Francie, uvolnění jejích balkánských svazků a konexí ve Středomoří. Obratně předložený náčrt smlouvy vycházel i z poněkud naiivní představy MacDonaldovy vlády o tradiční rovnováze sil v Evropě. Británie také shlížela s neskrývaným pochopením na různé pokusy o zmenšení francouzského vlivu v evropské politice. Německo rovněž akceptovalo italskou iniciativu, i když se nezdrželo charakteristické poznámky, že si žádnou smlouvou nehodlá „dnes ani zítra svazovat ruce“. V daném okamžiku však pozitivně hodnotilo kladné stránky Paktu čtyř, tj. myšlenku mocenské rovnoprávnosti a možnou revizi pařížských smluv. Souběžně se zařazovalo do širšího mezinárodního celku a předcházelo tak hrozbě izolace. Francie pochopila smysl italského manévru, ale bylo pro danou chvíli příznačné, že místo otevřeného odmítnutí celého projektu, čelila Paktu čtyř složitou taktikou

průtahů a vágních příslibů. Její diplomacii se však podařilo mnohé nebezpečné myšlenky proponované mocenské koalice zmírnit a tak 15. července 1933 podepsaný Pakt čtyř měl daleko k původnímu italskému návrhu a představoval pouze dohodu o spolupráci při zachování míru. Přesto proběhla jeho ratifikace pouze v Itálii a v Německu. Francie odmítla a Velká Británie považovala za rozumné se v celé cause dále neangažovat.

Negativní dopad Paktu čtyř byl daleko silnější v menších spojeneckých zemích, než v samotné Francii. Rumunský ministr zahraničí Nicolae Titulescu (1863-1941) protestoval jménem Malé dohody proti velmocenskému paktu v dubnu 1933, obdobně vystupoval i jeho československý protějšek Dr. Edvard Beneš. Roztrpčení plynoucí z tušení francouzské politické slabosti vytvářelo nebezpečný precedens pro budoucí zahraniční orientaci Polska, Jugoslávie a do značné míry i Rumunska.

Na jaře roku 1933 obnovila svou činnost odzbrojovací konference v Ženevě. Tzv. MacDonalduv plán přiznal Německu právo na rovnoprávnost ve zbrojení a britský ministr zahraničí John Simon určil maximální početní stav německé armády na 200 000 mužů, čímž v podstatě legalizoval výsledky předchozí tajné remilitarizace. Přístup nacistů byl i nadále odmítavý. Hitler zde poprvé použil své pozdější úspěšné taktiky v mezinárodní politice, taktiky vydírání a soustavného odmítání kompromisů. Na začátku října se kancléři zdálo, že konference by mohla ohrozit začínající proces výstavby ozbrojených sil a rozhodl se z jednání odejít. Dne 14. října 1933 vedoucí německé delegace Rudolf Nadolny oznámil, že jeho země se již nadále odzbrojovacího jednání neúčastní. O pět dní později Německo vystoupilo ze Společnosti národů. Po 27. březnu 1933, kdy ze Ženevy odešlo Japonsko, aby se nemuselo odpovídat ze svých mandžuských výbojů, se tak opět rozšířilo nebezpečné politické vakuum, které paralyzovalo akceschopnost Společnosti.

Hitlerův krok považovali mnozí němečtí politikové a generálové za riskantní, ale kancléř znásobil svou diplomatickou aktivitu a potenciálnímu nebezpečí izolace čelil akcentováním svých „mírových“ záměrů. Souběžně usiloval o uzavírání dvoustranných smluv o neútočení. Možnost takové dohody se otevřela v jednání s Polskem. Varšavská žádost na Wilhelmstrasse ohledně potvrzení stability vzájemných vztahů, motivovaná mj. i Piłsudského obavou z protipolského zaměření Paktu čtyř, přinesla nejen komuniké o Hitlerově listopadové schůzce s polským titulářem Józefem Lipskim, ale i pozdější kancléřovo rozhodnutí uzavřít s problematičtým východním sousedem smlouvu o neútočení. Neurathovo ministerstvo zahraničí posuzovalo možný svazek s Varšavou velmi skepticky a stále preferovalo někdejší Stresemannovu koncepci spolupráce se Sovětským svazem. Nicméně antikomunistická orientace Berlína způ-

sobila první trhliny v politice Rapalla. Na sklonku dubna 1933 sice Hitler diskutoval se sovětským velvyslancem Chinčukem o možnostech další hospodářské spolupráce, ale obě strany se již prozatím vzdalovaly. Aktivita Moskvy na odzbrojovací konferenci v Ženevě měla protinacistický osten, stejně jako protirevizní články Karla Radka v ústředních sovětských listech. Také Rudá armáda postupně omezovala svou spolupráci s říšskou brannou mocí. Německé velvyslanectví v Moskvě se sice snažilo Rapallo udržet, ale Hitler byl již proti. V září 1933 odmítl memorandum ministerstva zahraničí o prohloubení spolupráce s Kremlem a v prosinci téhož roku prosadil polskou variantu. Dne 26. ledna 1934 uzavřelo Německo smlouvu o neútočení s Polskem.

Nedílnou součástí aktivity nacistické diplomacie bylo intenzivní pronikání do Rakouska, které vyvrcholilo v létě roku 1934 prvním pokusem o anšlus. Rakouská republika byla jablkem sváru mezi Itálií a Německem po celou první polovinu 30. let, kdy Řím byl ještě odhodlán projevit svůj zájem o tuto středo-evropskou zemi. Také Římské protokoly z března 1934, smlouvy mezi Rakouskem, Maďarskem a Itálií, měly ještě výrazně protiněmecké zaměření. Nacistický pokus o anšlus v červenci 1934, v jehož průběhu byl zavražděn protitalsky orientovaný kancléř Engelbert Dollfuß (1892-1934), byl mimo jiné zmařen italskou vojenskou demonstrací na Brenneru. Po tomto nezdaru se Berlín zaměřil na postupné pronikání do Rakouska, jehož prvním kulminačním bodem byla německo-rakouská smlouva z léta 1936.

Hitlerovo Německo přes odchod z odzbrojovací konference a ze Společnosti národů, zabránilo své izolaci. Uzavřelo smlouvu s Polskem, neuspělo sice v Rakousku, ale tamní vnitřní politika po červenci 1934 urovnávala cestu k postupné integraci obou státních celků. V revizionistických státech si nacisté vytvářeli důležitý politicko-hospodářský opěrný bod. Ve vztahu k západním mocnostem prozatím vystupovali jako mluvčí stále ponižovaného německého národa, kterému nejde o nic jiného, než o obnovení své dřívější moci.

Východní pakt

Vzniklou krizi Společnosti národů si snad nejlépe uvědomovala francouzská diplomacie, která musela reagovat na novou situaci v Německu. Část politické elity sice spoléhala na budovanou Maginotovu linii, ale ta znamenala defenzívu, ústup ze střední Evropy a hledání modu vivendi s Berlínem. Odpůrci této orientace, především Édouard Hériot a Louis Barthou se naopak snažili nalézt záštitu ve středoevropských spojencích a perspektivně i v Sovětském svazu. Ostatně Hériot ve funkci ministerského předsedy uzavřel s Moskvou již v listopadu 1932 smlouvu o vyloučení agrese a v srpnu následujícího roku

podnikl sondážní cestu do Moskvy. Hlavním důvodem, který motivoval Paříž ke zkvalitnění spolupráce se Sovětským svazem, byla obava z německého směřování k teritoriální revizi poválečného uspořádání. Zapůsobily i události z 30. června 1934, zavraždění rakouského kancléře Dollfusse a konečně i koncentrace politické moci v rukou Adolfa Hitlera. Francie rovněž pozorně sledovala peripetie sovětsko-německých vztahů a měla obavy z možného pokračování Rapalla. Velvyslanectví v Berlíně stále upozorňovalo své ústředí na Quai d'Orsay, že v Německu jsou stále vlivní činitelé z průmyslových, vojenských a diplomatických kruhů, kteří odmítají Hitlerovu konfrontační politiku vůči Moskvě a jsou připraveni v „příhodném okamžiku se zasadit o zlepšení vztahů se Sovětským svazem“. Na druhé straně také francouzská ambasáda v Moskvě upozorňovala na některé momenty v ruské zahraniční politice, které interpretovala jako projev snahy určitých sovětských činitelů o návrat ke spolupráci s Německem. Za součást těchto snah považovala zejména jmenování J. Z. Surice novým velvyslancem v Berlíně. V tomto směru se Francouzi nemýlili a Stalin se osobně až do léta 1933 snažil o udržení přátelského kontaktu s nacisty.

Paříž se také obávala - vzhledem k napjatým sovětsko-japonským vztahům - možných komplikací na Dálném východě, kde měla své zájmy v Tichomoří a v Indočíně. Zvláště francouzská admirálie soustavně upozorňovala na negativní dopad případné spolupráce se Sovětským svazem v Tokiu.

Iniciátorem nové francouzské zahraničněpolitické koncepce se stal historik a politik Jean Louis Barthou, od února 1934 ministr zahraničí ve vládě Gastona Doumerguea (1863-1937). Jeho projekt tzv. východního Locarna směřoval k vytvoření vzájemně propojených obranných aliancí, které by posléze vytvořily systém evropské kolektivní bezpečnosti s pevnou garancí existujících hranic. Podle ministrových slov bylo jeho „prvním úkolem získat Velkou Británii pro myšlenku východního Locarna, a jestliže se nám podaří, aby k němu přistoupilo i Rusko, pak je možné ještě situaci v Evropě stabilizovat. Hitler bude buď obklíčen, nebo bude nucen přistoupit k našemu systému kolektivní bezpečnosti.“

V Moskvě se možnost sblížení s Francií prosazovala se značnými obtížemi. Kreml zásadně nedůvěřoval západním mocnostem, ale na druhé straně nemohl nezaznamenat zhoršení vztahů s Japonskem a s Německem. Od října 1933 probíhaly v Paříži rozhovory se sovětským titulářem Dvoglevským a Paul-Boncour navrhl vytvoření společné protiněmecké bariéry v podobě smlouvy o vzájemné pomoci. Sovětská odpověď však sledovala vytvoření širšího celku: „SSSR je ochoten vstoupit do Společnosti národů a nemá námitek, aby v jejím rámci byla uzavřena regionální dohoda o vzájemné ochraně před agresí ze

strany Německa. SSSR také souhlasí, aby účastníky této dohody byly Belgie, Francie, Československo, Polsko, Litva, Lotyšsko, Estonsko a Finsko. Rozhovory mohou začít jakmile Francie, co iniciátor, navrhne projekt dohody. „Fašistické bouře v Paříži v únoru 1934 francouzsko-sovětskou diskusi dočasně přerušily; mezitím byla vytvořena Doumergueova vláda s L. Barthouem na Quai d'Orsay a ten také záhy formuloval myšlenku východního Locarna. Na konci dubna navrhl státní tajemník Alexis Léger Moskvě uzavření dvou vzájemně provázaných dohod - multilaterálního východního Locarna, které by garantovalo neměnnost vzájemných hranic mezi Sovětským svazem, Německem, Československem, Polskem a pobaltskými státy, a dále dvoustranné spojenecké smlouvy mezi Francií a SSSR, jež by poutala východní Locarno k Rýnskému garančnímu paktu z roku 1925. Německo tak mělo být obklopeno a zapojeno do bezpečnostního systému, který by omezil jeho možnosti agresivní politiky. Finální tečkou za touto odvážnou konstrukcí měl být podpis tzv. generálního aktu a jeho následné začlenění do smluvního systému Společnosti národů. Proto se také Sovětský svaz měl stát členem ženevské organizace, což se posléze uskutečnilo 18. září 1934.

Poslední korektury projektu byly projednány na květnové schůzce sovětského komisaře zahraničí Maxe Litvinova (1876-1951) s L. Barthouem. Francie se nyní pokoušela prosadit myšlenku východního Locarna v zainteresovaných státech. Z malodohodového celku rezonovala tato idea pouze v Československu. Rumunsko a Jugoslávie přistupovaly k návrhu se značnou skepsí. Také pobaltské vlády, které v září 1934 podepsaly regionální obranný svazek, akcentovaly více sovětskou a polskou hrozbu, než nacistické nebezpečí. Reakce Berlína byla ovlivněna Hitlerovou zásadní nedůvěrou ke kolektivním smlouvám. Litvinov byl také Neurathem upozorněn, že Německo s „největší pravděpodobností navržený projekt odmítne.“ Pro Wilhelmstrasse bylo důležité, že v této negaci bylo podpořeno Polskem. Francie se již od jara snažila zainteresovat Varšavu, ale ta s východním Locarnem zásadně nesouhlasila, neboť se obávala vzestupu mocenského vlivu Sovětského svazu. Přes početné demarše Quai d'Orsay, polská zahraniční politika i nadále pokračovala v kursu nonagresní smlouvy s Německem z ledna 1934 a postupně se vzdalovala z orbity francouzského vlivu. Varšava odmítala východní Locarno v tiché dohodě s Berlínem, což mj. potvrdila Hitlerova a Neurathova schůzka s Lipskím na konci srpna. Polsko tak připravilo půdu pro odmítavou odpověď Německa, která byla načasována k datu zahájení jednání o vstupu Sovětského svazu do Společnosti národů.

Paříž se pokusila o nátlak na Varšavu a Berlín přes Londýn. Barthou jednal v létě roku 1934 se Simonem a přes rozdílnost pohledu na mezinárodní dění

dosáhl omezeného úspěchu. Ve Velké Británii zapůsobila obava z možnosti čistě dvoustranné smlouvy mezi Paříží a Moskvou, takže 12. července Foreign Office sdělil zástupcům Polska, Německa a Itálie, že „vláda Jeho Veličenstva podporuje myšlenku východního Locarna.“

Zjevná neochota Německa a Polska participovat na diskutovaném projektu - 8. září oficiálně odmítlo východní Locarno Německo a záhy reagovalo stejným způsobem i Polsko - aktualizovala otázku dalšího vývoje francouzsko-sovětské spolupráce. Na sklonku září spolu opět hovořili Barthou a Litvinov a shodli se na tom, že není třeba spěchat s alternativním řešením bez účasti Německa a Polska.

Jihoevropským protějškem východního Locarna se měl stát Balkánský pakt, jehož základní konstrukce vznikla již v únoru 1934, kdy z francouzského podnětu podepsaly Jugoslávie, Rumunsko, Řecko a Turecko smlouvu o garanci poválečných hranic svého regionu. Absentovaly Albánie, kterou zčásti ovládala Itálie, a revizionistické Bulharsko.

První fáze budování systému kolektivní bezpečnosti v Evropě skončila tragicky. Dne 9. října zavraždil v Marseille makedonský nacionalista jugoslávského krále Alexandra (1888-1934) a Louise Barthoua. Ztráta tohoto významného francouzského politika nesporně ovlivnila další vývoj celého projektu. Nástupce L. Barthoua v křesle ministra zahraničí Pierre Laval (1883-1945) programově usiloval o sblížení s Německem a Itálií, přičemž kontakty se Sovětským svazem měly být pouze účinnou formou nátlaku na Berlín a na Řím. V této souvislosti otevřeně prohlašoval za základní cíl své politické orientace dosažení détente s Německem. Moskva byla znepokojena touto změnou a požadovala potvrzení kontinuity Barthouovy koncepce kolektivní bezpečnosti. Litvinov záměrně informoval Lavalu o německé sondáži v Kremlu, kdy vysoký představitel Neurathova úřadu Nadolny navrhl Rusům uzavření modifikovaného východního Locarna bez účasti Francie a Československa a naznačil i možnost okamžitého německého úvěru. Zpráva měla v Paříži očekávanou odezvu a Laval, z obavy před novým Rapallem, podepsal 5. prosince 1934 protokol, který francouzskou a sovětskou vládu zavazoval neuzavírat dohody s těmi státy, které se postavily proti principům kolektivní bezpečnosti.

Součástí německé sabotáže východního Locarna byla i trvalá snaha o minimalizaci jeho významu a zdůrazňování aktuálnosti dvoustranných dohod o kontrolovaném zbrojení. V tomto duchu jednal Hitler v lednu 1935 s lordem Lothianem, kdy prosazoval uzavření bilaterální konvence o námořní a letecké zbraní. Otázka míry odzbrojení byla i klíčovým tématem Lavalových únorových rozhovorů v Londýně. Závěrečné komuniké přeměnilo východní Locarno v součást celého souboru smluv, o nichž se mělo jednat v rámci diskuse

o německém zbrojení, zvláště byla zdůrazněna letecká konvence, která byla chápána i jako zárodek nového paktu čtyř. Moskva se tím dostávala do částečné izolace, neboť stanovení jednotlivých limitů pro leteckou zbraň mohlo být realizováno bez její účasti. Ale ani Francie nebyla zcela spokojena s vyzněním londýnské schůzky, neboť Berlín se pokusil rozdělit obě západoevropské mocnosti a nabídl jednání o letecké konvenci pouze Velké Británii. Když pařížská vláda prodloužila 1. března 1935 brannou povinnost na dva roky, použilo Německo tohoto jejího opatření jako záminky k likvidaci vojenských článků versailleské smlouvy. Dne 16. března 1935 Hitlerův kabinet obnovil všeobecnou brannou povinnost. Reakce Západu byla rozpačitá. Velká Británie sice 18. března protestovala, ale okamžitě naznačila svou připravenost k dvoustrannému jednání. Výsledkem byla cesta ministrů A. Edena a J. Simona do hlavního města říše. Rozhovory s Hitlerem se týkaly východního Locarna, komunistického nebezpečí, problému odzbrojení, atd. Hitler akcentoval své „mírové“ úmysly, odmítl ale návrat do Ženevy a za hranici německé remilitarizace označil vojenskou sílu jiných států, například Sovětského svazu, a ve válečném loďstvu požadoval 35 % britské tonáže. V těchto březnových rozhovorech sice nebylo dosaženo konkrétního závěru, ale jejich průběh vytvořil předpoklady pro uzavření britsko-německé námořní dohody 18. června 1935. Anthony Eden (1897-1977) ještě navštívil Moskvu, kde mu Litvinov otevřeně naznačil sovětský zájem na dobrém vztahu k Německu. Lord strážce pečeti a budoucí ministr zahraničí po svém návratu do Londýna varoval před ostrakizací Sovětského svazu, neboť jinak by „hrozilo nebezpečí oživení Rapalla“.

Německé porušení Versailles se projednávalo na konferenci Velké Británie, Francie a Itálie 11. dubna 1935 v italské Strese. Mussolini si přijel pro předběžný souhlas s připravovanou akcí v Etiopii a tak se částečně solidarizoval s Francií. John Simon se snažil zabránit ostrému tónu vůči Německu, a tak výsledné komuniké proti porušení mírové smlouvy pouze slovně protestovalo. Obdobně odsoudila obnovení německé branné povinnosti i Společnost národů. A tak jediným hmatatelným výsledkem Stresy bylo potvrzení závazků Rýnského garančního paktu a poněkud mlhavá perspektiva italsko-francouzské spolupráce. Negativní dopad měla Stresa v Moskvě, kde vzbudila obavy z vytvoření britsko-francouzsko-italské koalice. Za této komplikované situace navrhl Litvinov Lavalovi uzavření francouzsko-československo-sovětské smlouvy. Východní Locarno prakticky ztroskotalo a pozitivním výsledkem předchozího diplomatického úsilí měl být onen smluvní trojúhelník, který byl chápán jako určitá alternativa východního Locarna. Laval podmiňoval účinnost smlouvy souhlasem Rady Společnosti národů, Moskva oponovala. Sovětsko-francouzská spojenecká smlouva byla uzavřena 2. května 1935 a obsahovala

klauzuli o okamžitém a automatickém poskytnutí pomoci, a to i tehdy nevydali Společnost národů žádné doporučení, pouze s odvoláním na čl. 16 Paktu SN o pomoci oběti nevyprovokovaného útoku. Závazek francouzské pomoci Sovětskému svazu se nevztahoval na případ jeho možného konfliktu s Japonskem. Československo-sovětská smlouva byla podepsána 16. května 1935. V jejím 2. článku byla klauzule, která sovětskou pomoc Praze podmiňovala souběžnou francouzskou angažovaností. Tyto dvě květnové smlouvy byly chápány jako určitý základ pro pozdější realizaci myšlenky kolektivní bezpečnosti. Zůstalo pouze u této možnosti. Ostatně Laval nikdy nebral svůj podpis na smluvním závazku s Moskvou příliš vážně a německému tituláři v Paříži otevřeně řekl: „Oznamte své vládě, že budu vždy ochoten upustit od francozsko-sovětského paktu, bude-li to nutné, abych uzavřel pakt většího dosahu, pakt francozsko-německý.“ Také francouzská armáda nebyla příliš nadšena a podepsaná smlouva s Rusy byla v rozporu s defenzivní strategickou doktrínou spoléhající na Maginotovu linii. Na druhé straně také sovětské vedení přistupovalo k oběma smlouvám s jistou rezervou, Stalin stále zásadně nedůvěřoval kapitalistickému světu a kdykoliv mohl, tak radikálně změnil dosavadní zahraničně-politický kurs svého samoděržaví tak, aby odpovídal pouze jeho specifickým mocenským zájmům. Sovětský tisk často interpretoval kolektivní bezpečnost pouze jako pojistku vůči možnému sjednocení Západu. Je možné mít za bernou minci, že Stalin ji také tak chápal. Navíc začínající období velkého teroru zpochybňovalo opravdovost spojenecké hodnoty Sovětského svazu.